

KNJIŽEVNA ORGANIZACIJA

Prva faza našeg obračuna sa socijalističkim realizmom, a naročito period od 1952. do 1956, 1957. godine, po mnogo čemu je slična sovjetskoj književnoj situaciji dvadesetih godina.

Tih godina, posle pokretanja časopisa „Crvena novost”, pod uredništvom kritičara Aleksandra Voronskog, koji je prvi štampao i zastupao pisce „saputnike” revolucije, književni život u Moskvi i Lenjingradu počeo je da buja. Primetna je bila aktivnost najrazličitijih književnih grupa. Od LEF-a i „Serapionove braće”, preko „Prevoja” i „Kovačnice”, do RAPP-a i grupe „Na straži”, sve te grupe odlikuje anarhičnost i šarenilo, jer su nastale prema najraznovrsnijim ključevima: jedne predstavljaju masovičke škole književnog opismenjavanja budućih tvoraca prave proleterske književnosti; druge su opšta i brojna kulturna avangarda; treće su uske, ekskluzivne, zatvorene književne grupacije.

Te grupe najčešće ratuju među sobom kroz polemike u kojima svi učestvuju. „U vazduhu” su sledeća pitanja:

smisao i cilj umetnosti uopšte;

da li je ostvarljiva takva proleterska kultura, takva umetnost koja bi adekvatno izrazila novo proletersko društvo;

ko treba da stvara tu novu umetnost — „saputnici” ili proleterski pisci;

kako organizovati njen razvitak i kakva je uloga Partije u tom procesu.

Na pitanje ko treba da stvara novu književnost, koplja su se slomila u borbi u kojoj su pripadnici grupe „Na straži” tražili da se Partija izjasni, dok su njene rezolucije o slobodi stvaranja i toleranciji, nezadovoljni, tumačili kao znak slabosti i popuštanja buržoaskim ele-

mentima. Stoga su jedva dočekali svojih „pet minuta”, koji su došli u periodu kolektivizacije sela i na početku prve petoljetke. Voronski je u to vreme proglašen za trockistu; na udaru su se našli Piljnjak i Zamjatin. Situacija se zaoštrava do te mere da nestaje stare podele pisaca na „saputnike” i „proleterske” pisce i dolazi do nove podele — na „saveznike” i „neprijatelje”. pisci su prinuđeni da se otvoreno izjašnjavaju; počinje njihovo prevaspitavanje. Kampanja se vodi iz broja u broj novopokrenutih „Književnih novina”, čuvene „Literaturne gazete”.

U periodu 1929—1932. vlada pravi teror „rapovaca”. Na kraju, odlukom CK SKP(b), sve književne grupe bile su raspuštene. U jednom trenutku moglo se činiti da se tim aktom htelo da stane na put „rapovskim” ekstremima. Međutim, kasniji razvoj događaja pokazao je da su posredi bili strah i bojazan druge prirode.

Nedavno se pojavio zbornik *Skica istorije ruske sovjetske žurnalistike (1917—1932)*, kolektivan rad saradnika Instituta za svetsku književnost Akademije nauka SSSR, sa glavnim redaktorom Aleksandrom Dementjevom na čelu. Bez obzira na ocene izrečene u zborniku, iz njega — prvi put u novije doba — vidimo kakvo je stanje dvadesetih godina vladalo u književnom životu Sovjetskog Saveza, kakvo su bogatstvo strujanja izražavali bezbrojni književni listovi i časopisi toga doba.

Pisci su se tada spontano okupljali, a književni život je tekao bez jedinstvenog saveza književnika. U tim dinamičnim strujanjima bilo je teških sukoba, političkih provokacija i insinucija, ograničavanja i zabrana — ali daleko važnije je to što je dinamika postojala. Zahvaljujući toj dinamici, razvio se pluralitet književnih tendencija koje jedna drugoj nisu mogle da ugroze elementarno pravo na postojanje, jer je sloboda stvaranja i kritike stvarnosti bila zagarantovana.

Paralelno s takvim karakterom književnoga života stoji činjenica da su se u toj deceniji javila mnogobrojna dela velike vrednosti. Može se reći da je izuzetan polet stvaralaštva u toj zlatnoj epohi bio omogućen, da ne kažem uslovljen, atmosferom slobode i pluraliteta književnih grupa, a posebno aktivnošću tih grupa, koje su se formirale slobodno, na osnovu „afiniteta” među piscima.

Posebno je interesantna atmosfera na I kongresu Saveza pisaca Sovjetskog Saveza, održanom 1934. godine. Posle svih preterivanja u periodu vladavine RAPP-a, posle mrtvila, punog opasne pritajenosti, u periodu pripremanja, odlaganja i ponovnog pripremanja kongresa —

očekivalo se da će prvi zajednički skup sovjetskih pisaca uneti veću tolerantnost i založiti se za slobodniju atmosferu u književnosti. Mnogobrojna istupanja pisaca na I kongresu svedoče o tome. I najgorčenijsi ruski emigranti prognozirali su u inostranstvu da će se posle ovoga kongresa uslovi za stvaranje u Sovjetskom Savezu morati neminovno da poboljšaju. To su još više očekivali levi evropski intelektualci, kao Žid, Aragon, Malro, Nerval, koji su se — ako ni zbog čega drugog, ono pred ekspanzijom Hitlerove Nemačke i opasnošću od rata — približili Sovjetskom Savezu, pa i njegovoj literaturi i kulturi.

Želje se nisu ostvarile. Naprotiv, socijalistički realizam kanonizovao se kao isključiv oblik toka književnoga života, kao jedini priznat sistem kriterijuma, normi i programa za umetničko stvaranje. Presudnu ulogu u tom procesu odigrao je Minski plenum Saveza književnika, održan početkom 1936. godine. Na njemu je — paralelno s kritikom nekih preterivanja RAPP-a u prethodnom periodu — izvršen obračun sa Buharinom, Pasternakom i ruskom sovjetskom poezijom modernije orijentacije.

Na samom Kongresu već se začela nova velika paralela: proklamovanje socijalističkog realizma i formiranje čvrste, centralizovane književničke organizacije. Ali u tom trenutku organizacija književnika daleko je još od stvarne moći. Posle dugogodišnjih stranačkih čarki i borbi grupa i frakcija, Savez pisaca se još nije mogao nametnuti ni svojim članovima ni književnom životu.

Preloman trenutak u razvoju samoga Saveza pisaca pada negde oko 1937. godine, kada je donet niz praktičnih mera. Ne treba zaboraviti da se sve to događa u jeku staljinističke ere. No bez obzira na ideološke osnove centralizma u organizaciji književnika Sovjetskog Saveza, ona ne bi bila ono što je kasnije postala da se nije izborila za pravo korišćenja tzv. književnog fonda, ubirajući 10% ukupnog prihoda od novih izdanja ruskih klasika i izdanja savremenih pisaca. To je važan, a u novije vreme, možda, i najvažniji izvor snage Saveza pisaca Sovjetskog Saveza.

Otprilike oko 1960. godine, Savez je već mogao da se oslobodi državne dotacije; ubrzo zatim dospelo je u takvu situaciju da je jedan deo svojih prihoda iz književnog fonda mogao davati državi. Danas Savez pisaca ima visoku stavku u državnom planu Sovjetskog Saveza i, shodno tome, mogućnost da obezbedi dobre materijalne

uslove za rad svojih članova: počev od stana, preko tzv. „stvaralačkih putovanja” i domova odmora za nesmetan rad, do honorara. Honorari su, uostalom, tako visoki da je Ministarstvo finansija vršilo pritisak — i to u vreme opšteg poskupljenja — da se književni honorari smanje ne bi li se uspostavila neka proporcija između njih i prihoda ostalih visokih stručnjaka. Ukratko, biti član Saveza pisaca, to je privilegija koja u svakom pogledu podiže status jednog čoveka u sovjetskom društvu.

Negde oko 1962. godine, Hruščov je pokušao da ujedini sve umetničke organizacije u opšti savez umetnika, sa obrazloženjem da su stvaralački problemi socijalističkog realizma u svim granama umetnosti isti i da bi se oni u jedinstvenom savezu čak neposrednije i bolje mogli raspravljati. Izgleda da je pravi razlog bila prevelika snaga, tačnije rečeno, konzervativnost pojedinih umetničkih organizacija, naročito Saveza pisaca i Saveza likovnih umetnika, pa je ovo ujedinjavanje imalo za cilj da te organizacije neutrališe u moru ostalih umetnika. Savez pisaca pružio je ogroman otpor, kao i Savez likovnih umetnika i Savez filmskih radnika. Do te fuzije nije došlo. Hruščovljev pad i kritika njegovih grešaka vešto su zatim iskorišćeni kao argument za dalji opstanak umetničkih saveza u okvirima dotadašnjih kompetencija.

Savez pisaca Sovjetskog Saveza ogromna je ustanova sa oko osam hiljada članova, idealno centralizovana, sa ogromnim administrativnim aparatom. Ona se ponosi svojom inostranom komisijom, svojim sistemom ambulanata i poliklinika, neobično razvijenim, između ostalog, i zbog toga što 50% članova Saveza pisaca ima preko pedeset pet godina. Na njegovom čelu stoji uprava i sekretarijat, u kojima se neki ljudi nalaze već trideset-četrdeset godina.

Ne uplićući ideologiju, iz čisto praktičnog aspekta želeli smo da pokažemo kako je i zbog čega sovjetski Savez pisaca mogao, evo, već trideset godina da bude glavni kanalizacioni i usmerivač književnoga života. I danas se književni život odvija preko njega — od materijalnih pitanja, preko časopisa i rada izdavačkih kuća, do estetičke i ideološke arbitraže. Savez pisaca je velika konzervativna snaga.

Socijalistički realizam i Savez pisaca Sovjetskog Saveza, prema čijem su uzoru posle rata formirane sve organizacije književnika u socijalističkim zemljama — to je, posle iskustva iz dvadesetih godina, drugo istorijsko iskustvo koje je dao socijalizam u vezi sa grupisanjem pisaca.

Mi smo u Jugoslaviji dosta brzo prevazišli te forme. Ali, dvadesete godine i danas mogu da nas pouče i zato što su značajne za našu situaciju.

Naravno, postoji nešto daleko bitnije od istorijskih analogija. Za mene lično presudno je to — i više puta tokom poslednjih godina imao sam prilike to da podvlačim — što je naša književna praksa, naša književnost uopšte, otvorena, bogata i dinamična.

Međutim, u književnom životu, pa i u profesionalnoj organizaciji književnika Jugoslavije, upravo u načinu na koji ona funkcioniše već petnaest godina — takve pozitivne strane naše književne situacije nisu dovoljno sankcionisane. Ili, ako negde na neki način i jesu oživotvorene, nema dinamičnijeg, planskog, dugoročnijeg, ozbiljnijeg stimulisanja njihovog. Nema čak ni elementarne podrške. Naprotiv, sve se meša, utapa jedno u drugo, sve se fatalno izravnava. Nešto nas guši; štaviše, reklo bi se da u samim temeljima našega književnoga života postoji neka nesređenost, nesigurnost ili jedan suštinski nesporazum o mestu književnosti u društvu. Taj faktor ima veoma jako povratno — i negativno — dejstvo na celokupnu atmosferu oko literature, a naročito u njoj samoj.

Sa raznih strana, a ponajviše iz republičkih udruženja književnika, bučno se tokom 1963. i 1964. godine isticala potreba reorganizovanja same književničke organizacije. Međutim, sve se svelo na izmenu Statuta. Bilo je predviđeno da se taj posao obavi na Kongresu Saveza književnika u Titogradu septembra 1964, i nekoliko predloga je već ranije bilo pripremljeno, među kojima i onaj famozni o tzv. „udruživanju po afinitetima”.

Taj predlog o udruživanju pisaca na Kongresu je svojim potpisima podržalo oko žezdeset pisaca iz svih republika — sem Slovenije. U Komisiji za izmenu Statuta izneo ga je i obrazložio Dobrica Ćosić, a na plenarnoj sednici Kongresa pisac ovih redova.

Dovoljno je pomenuti imena koja slede ispod tog predloga (Oskar Davičo i Novak Simić, Dobrica Ćosić i Antun Šoljan, Dimitar Solev i Hussein Tahmišćić), da bi se zaključilo da posredi nije nikakva formirana grupa, tj. da je teško zamisliti kriterijume na osnovu kojih bi se ona mogla formirati i opstati. Potpisnici se nisu ni specijalno sastali, ni dogovarali. Ali u zvaničnim obrazloženjima, u diskusiji i po kuloarima moglo se čuti da ti pisci podržavaju predlog zbog

nekih zabrinjavajućih činjenica koje se posle 1960. godine sve više ispoljavaju u jugoslovenskom književnom životu. Te činjenice su sledeće:

prvo, atmosfera nije stimulativna, ima znakova konfuzije i sve приметnije dezintegracije;

praktični kapaciteti sami po sebi nisu preveliki, oni samo nisu dobro definisani i nisu adekvatno iskorišćeni — ni u časopisima, ni u izdavačkim kućama, ni u žirijama za dodeljivanje nagrada;

jugoslovenska literatura već je toliko razgranata da se nameće nužnost trajnijeg, stvarnijeg i obaveznijeg okupljanja književnika radi razmene i borbe mišljenja, istinske saradnje i nefiktivnog sukobljavanja.

Na Kongresu su podnosioci i pristalice pomenutog predloga isticali da im je jasan samo osnovni pravac ideje o stvaranju grupa na osnovu bližih međusobnih srodnosti književnika. Takav način okupljanja dao bi nešto sasvim novo, nešto što bi se razlikovalo od zapadnih književnih salona ili grupa. S druge strane, te naše grupe ne bi smele biti anarhične kao dvadesetih godina sovjetske književne grupe. I, najzad, naš Savez — i takav kakav jeste — ne liči na sovjetski Savez pisaca, a ponajmanje bi ga na to trebalo vraćati.

U postojećoj organizaciji zagantovan je minimum društvene zaštite, obezbeđen je socijalni status (osiguranje, penzija, dotacije za neku osnovnu delatnost) i ostavljeno prilično slobodno polje za raznovrsne inicijative. Pored udruživanja pisaca prema okvirnom nacionalno-teritorijalnom principu, legalizovanje još jedne forme udruživanja, zapisano u osnovnom dokumentu Saveza književnika Jugoslavije, značilo bi, pre svega, legalizovanje mogućnosti da se pisci realnije i na obavezniji način grupišu.

Svoje izlaganje na Kongresu završio sam sledećim rečima:

„Treba razumeti inerciju mnogih starih refleksa, odnosno njihovo delovanje, naročito među starijim piscima. Postoje i druge opravdane bojazni; i sâm ih imam. Nije mi, recimo, još do kraja jasan praktičan način funkcionisanja tih grupa u okviru Saveza književnika. Pre svega, pitanja administracije, delegiranje predstavnika pojedinih grupa na kongrese, u žirije, pokretanje časopisa, promene u izdavačkim preduzećima, i slično. Posebne brige zadaju pitanja socijalne zaštite: od osiguranja, preko dodeljivanja stanova, do stipendija i studijskog boravka u inostranstvu.

Ali na ovo pitanje promena u samoj književničkoj organizaciji došao sam, pre svega, gonjen težnjom da se situacija pokrene, obnovi, osveži, pa makar i prinudnom stimulacijom. U svakom slučaju, ima mnogo stvari koje su bitnije od socijalnog osiguranja."

Ali na Kongresu je taj predlog izazvao pravu buru, i postao tako reći centralna tačka. U žustroj i afektivnoj polemici, protivargumenti se nisu mogli dobro razabrati. Ali neosporno je da je struja koja je ovaj predlog u potpunosti negirala bila veoma jaka.

U svakom slučaju, na samom Kongresu ništa se nije moglo rešiti. Došlo je do pat-situacije, komplikovane strastima pri biranju predsednika i generalnog sekretara Saveza. I po cenu skandala, donošenje novog Statuta odloženo je do sledećeg, vanrednog kongresa Saveza književnika Jugoslavije, koji je zakazan za kraj 1965. godine. Preporučeno je da se predloži, a naročito predlog „grupe Dobrice Ćosića“, do tog vremena bolje obrazlože, i da se o njima raspravlja na plenumima republičkih udruženja.

Nekoliko prvih nedelja posle Kongresa mogla su se — u raznim intervjuima i člancima — naći opširnija i bolja obrazloženja ideje o udruživanju pisaca prema afinitetima. U njima je, prvo, podvrgnuto kritici mišljenje da je organizacija književnoga života, pa i organizacija književnika, esnafska stvar, dok je estetika — stvar samog pisca. To, međutim, uglavnom važi za izuzetne, genijalne pisce; ostalima je i te kako potrebna klima, podrška, pomoć, makar i delimično međusobno razumevanje, itd. U našoj zemlji, u literaturi sa rasponom i kvalitetom kakve ima naša literatura, štošta se može stimulisati i u pozitivnom i negativnom smislu odraziti u samom stvaralaštvu. Tako je bilo ranije, tako je i danas.

Postojeće forme organizacije književnog života u okviru republika, pre svega, republička udruženja, dosledno i uporno u poslednje vreme forsiraju specifičan centralizam. Na udruženja se neosetno prebacuju funkcije koje ona ne mogu i ne smeju kod nas da vrše. Od stambenih pitanja se polako, neosetno, ali realno klizi i prelazi na estetiku. To je, na kraju, ždanovizam u malom, republički ždanovizam.

Dolazi do jedne komplikovanije sociološke pojave: kulturna administracija, društveni nosioci kulturne politike prebacuju prevelik deo svoje dosadašnje odgovornosti direktno na udruženja. Pod vidom esnafske zainteresovanosti, ona sa svoje strane teže da prošire svoje kompetencije, ispoljavajući, na kraju, ambiciju da programi-

raju samu umetnost, samo stvaralaštvo. Ako ništa drugo, vredi ukazivati na tu opasnost.

Već iz tih razloga postaje umesno pitanje: da li udruženja mogu bolje i direktnije predstavljati čoveka pisca nego neka grupa u koju bi on stupio po slobodnom uverenju, na osnovu jednog, svejedno kojeg, izbora „po srodnosti”. Ti afiniteti mogu biti dublji estetički afiniteti; ali pisce može da zbližuje i shvatanje uloge pisca i pisane reči u socijalizmu ili shvatanje komunikativne vrednosti literature; okupljanje generacija je, takođe, jedna od mogućih formi udruživanja.

Mogućnost takvih vrsta udruživanja već odavno nije kod nas administrativno ugrožena, ali je malo korišćena. Ukoliko se i koristila, ljudi su uvek bili ograničeni starim okvirima, recimo, okvirima nekadašnjih tabora modernista i realista ili starije i mlađe generacije. A to su podele koje znatno zaostaju za današnjom situacijom u književnoj praksi, i čak su kočnica njenog daljeg i bujnijeg razvitka.

Čini se ponekad da su jugoslovenski pisci navikli da dobiju na tanjiru sve, pa očekuju da će na taj način dobiti i povelju o granicama slobode u literarnom radu. Možda bi ih jedna formulacija u Statutu materala da, razbijajući granice, krenu dalje. Sem toga, danas nema mogućnosti da se neke inicijative adekvatno pokrenu i realizuju. Jedna grupa, ukoliko bi se i obrazovala u sadašnjim okolnostima, ne bi mogla lako da dobije sredstva za časopis. To zavisi od dobre volje različitih faktora: ideoloških i finansijskih. Postojanje grupa kao legalnih tela likvidiralo bi tu praksu — i časopisi bi se našli u pravim rukama.

Mutatis mutandis — to važi i za druge vidove književnoga života. Bolje razvrstavanje književničkih snaga bilo bi potvrda brige za kvalitet u svakom pogledu. Takav pleoaje, bez sumnje, pogađa uravnilovku — i to je dobro. Naša situacija je zrela da pisci iziđu na čistinu i da se zapitaju: šta zaista ko može, i s kim i kako može.

Idejom o udruživanju prema afinitetima mi se ne zalažemo za Savez pisaca — kao formu vlasti u književnosti — već za stvaranje i stimulisanje kreativnije atmosfere u književnom životu. Veoma je značajno da se umesto za Savez, književnici Jugoslavije zalažu za saveznost. Bliskim grupama valjalo bi premrežiti celu Jugoslaviju, prevazići krute, izolacionističke granice republika, republikanizma, raznih naših nacionalizama i šovinizma — u ime specifičnosti posla kojim se pisci bave, u ime odgovornosti toga posla.

Jedna takva oblast kao što je literatura ne mora u drastičnom obliku da prihvata sve naše tzv. istorijske uslovljenosti, da sankcioniše tradicionalne razlike, koje postoje između naših naroda, i koje se u poslednje vreme napadno ističu. Bar u principu, u spisateljskom zanatu postoji mogućnost povratnog dejstva, pozitivnog delovanja nadgradnje na bazu — u ime opštih principa i opštih srodnosti.

Dalji tok događaja nije doprineo razvijanju i preciziranju ovih nabačenih ideja. Na udaru su se našle tri tačke predloga, izvučene iz konteksta i pogrešno interpretirane:

jugoslovenstvo — koje je jednostavno proglašeno za unitarizam;

nepotpuno definisani stavovi o praktičnom aspektu organizovanja grupa — koji su proglašeni za izraz nebrige u pogledu većine članstva književničke organizacije;

bliži afiniteti kao osnova za formiranje grupa — koji su proglašeni za masku što prikriva aristokratsku težnju manjine pisaca da se odvoje od „mase” književnika.

U situaciji apsolutno nestimulativnoj za konkretne razgovore, nosioci predloga su se povukli i prestali da se interesuju za njegovu dalju sudbinu, a Dobrica Ćosić i Oskar Davičo — u znak protesta — kasnije su istupili iz Udruženja književnika Srbije. U takvoj situaciji više nije bilo teško da se — tokom zime 1964, 1965. godine i sledećeg proleća — plenumi republičkih udruženja književnika pretvore u plebiscite na kojima je predlog o udruživanju prema afinitetima glasanjem odbačen.

U Statutu — koji je prihvaćen na Kongresu u novembru 1965. godine — supstancijalne formulacije, ako se bolje pogleda, nastale su prostom redukcijom do apsurdna svih početnih partikularističkih pretpostavki. Citiraćemo na kraju nekoliko bitnih odredaba tog novog Statuta Saveza književnika Jugoslavije:

„Čl. 1. Savez književnika Jugoslavije dobrovoljna je zajednica republičkih društava i udruženja književnika.

Čl. 2. Delatnost Saveza proteže se na celu teritoriju SFRJ. Sedište Saveza nalazi se u glavnom gradu SFRJ ili u glavnom gradu jedne od socijalističkih republika. O sedištu Saveza odlučuje Koordinacioni odbor na svome prvom zasedanju posle konstituisanja.”

„Čl. 8. Skupštini Saveza mogu prisustvovati svi članovi republičkih društava i udruženja, a pravo glasa imaju samo delegacije.

Skupština se može održati ako joj prisustvuju delegacije najmanje četiri društva i udruženja. Glasa se po predstavničkom sistemu, svako udruženje odnosno društvo ima jedan glas. Izmene i dopune Statuta donose se jednoglasno. Skupštini predsedava radno predstavništvo koje Skupština bira pre početka rada.”

„Čl. 10. Koordinacioni odbor čine predstavništva društava i udruženja, u koja ulaze: predsednik, sekretar i po jedan član svakog društva i udruženja, koga bira društvo i udruženje. U predstavništvo Udruženja književnika Srbije ulaze i predsednik sekcije književnika Vojvodine i predsednik Sekcije književnika Kosova i Metohije.”

„Čl. 15. U Koordinacionom odboru glasa se javno, po predstavničkom sistemu.”

(Iz knjige *Savremena jugoslovenska literatura 1945—1965*, „Prosveta”, Beograd, 1968, str. 142—154)

